

Μνήμων

Τόμ. 34 (2015)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ, Μια πλαστή πηγή για τις σφαγές του 1821 στη Θεσσαλονίκη: ο «Χαϊρουλλάχ Εφέντης» του Αβράαμ Ν. Παπάζογλου ►
ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Βενεζολισμός και εθνικό παρόδιον: το έργο της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδας (1928-1933) ►
ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΜΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, Ένας ξένος εναντίον φιλελευθερισμού και κομμουνισμού: ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στο Αρχείο της Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών ►
ΣΠΥΡΟΣ ΔΗΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αστικός χώρος, κοινωνικά υποκείμενα και τουριστική ανάπτυξη. Η περίπτωση του Ηρακλείου, 1945-1960 ►
ΑΚΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, Οι τεχνολογικές αλλαγές στην παραγωγή σφαιριδίων και ο αντίκτυπός τους στους εργάτες Τύπου. Η περίπτωση της Πάτρας μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο ►
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΩΣΙΦΙΔΟΥ, Ψυχής φάρμακα και ψυχής ιατροί: βιβλία και βιβλιοθήκες στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΑΛΑΒΕΝΤΗΣ, Η θύρα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (1958) και το δίλημμα: η ελληνική έρευνα μοχλός της εγχώριας ανάπτυξης ή συμβολή στο διεθνές μέτωπο της επιστήμης ►
Νεοελληνική ακουστική προσωπογραφία. 12.000 προσωπογραφίες στο διαδίκτυο

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΙ

ΜΑΡΙΑΖΑ ΜΗΤΣΟΥ, Ο Χρίστος Μανουσαρίδης και η σκεπή της «δικανομηχανικής κινήσεως» ►
ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Τυπογραφικές ανθρωπογενεγραφίες ►
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ, Μια νέα αναλυτική και ερμηνευτική θεώρηση των απαρχών της ελληνικής τυπογραφίας

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Ελένη Φεσσά-Ερμικανούλη, Σπυρίδων Γ. Πουσιδάκης, Έλλη Λεμονίδου, Άννα Καρακατσούλη, Κατερίνα Μπρέζικουνη, Σταυρούλα Α. Βερράρου, Παναγιώτης Ζεστανάκης, Χρήστος Λούκος, Κώστας Γαγανάκης, Τζελίνα Χαριλάου

34

ΑΘΗΝΑ 2015

Αθανάσιος Γάλλος, Τα μικροαστικά στρώματα στη Γαλλική Επανάσταση (1787-1795): Μορφές δράσης, ιδεολογία και κοινωνικές αντιλήψεις, Αθήνα, Historical Quest, 2014

ANNA ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ

doi: [10.12681/mnimon.10188](https://doi.org/10.12681/mnimon.10188)

Copyright © 2016, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ Α. (2016). Αθανάσιος Γάλλος, Τα μικροαστικά στρώματα στη Γαλλική Επανάσταση (1787-1795): Μορφές δράσης, ιδεολογία και κοινωνικές αντιλήψεις, Αθήνα, Historical Quest, 2014. *Μνήμων*, 34, 269-273. <https://doi.org/10.12681/mnimon.10188>

μέσα από το ίδιο το κείμενό της γίνεται εμφανές ότι το θέμα είναι εξαιρετικά πολύπλοκο και επιτρέπει πολλές διαφορετικές οπτικές και αναλύσεις.

Σε τεχνικό επίπεδο, η συγγραφέας χρησιμοποιεί πλούσια βιβλιογραφία, χωρίς, ωστόσο, να κάνει κατάχρηση των υποσημειώσεων, οι οποίες παρατίθενται στο τέλος του έργου. Το υλικό της εκτείνεται σε μια ευρεία επιλογή από δημοσιευμένες πηγές και βιβλιογραφία (από την άποψη αυτή ο κατάλογος των έργων που παρατίθεται στο τέλος του βιβλίου, αποτελεί πολύτιμο οδηγό για κάθε μελετητή της εποχής), η οποία συμπληρώνεται από λίγες αλλά σημαντικές αναφορές σε επιλεγμένο ανέκδοτο υλικό. Στα πολύ θετικά στοιχεία της έκδοσης συγκαταλέγεται και η ύπαρξη εκτενούς και λίαν κατατοπιστικού ευρητηρίου θεμάτων, τόπων και κυρίων ονομάτων.

Ως συνολική αποτίμηση, μπορούμε να πούμε πως το βιβλίο της MacMillan αποτελεί ένα πολύτιμο πανόραμα μιας εξαιρετικά σύνθετης και καθοριστικής εποχής, που υπήρξε κάτι πολύ περισσότερο από το απλό ημερολογιακό

πέρασμα σε έναν νέο αιώνα. Με τις συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (ιδίως ως προς την κατάτμηση των εθνικών κρατών μετά την κατάρρευση μακραίωνων αυτοκρατορικών σχημάτων) να είναι ακόμα ορατές στις μέρες μας, αποτελεί διαρκές ζητούμενο, για ειδικούς και μη, η καλή γνώση και κατανόηση αυτής της περιόδου, όπου η παράδοση συνυπήρχε με τη νεωτερικότητα σε ένα μείγμα που αρχικά έδειχνε να ωθεί στην ειρήνη και την ευημερία, ωστόσο τελικά άνοιξε τον δρόμο για δύο πολυαίμακτους πολέμους παγκοσμίων διαστάσεων και για πολλές ακόμα συγκρούσεις τοπικού ή περιφερειακού χαρακτήρα. Από αυτήν την οπτική, η κοινότητα των ιστορικών οφείλει χάρη σε μελετητές, όπως η Margaret MacMillan, και μόνο για την ικανότητα σύνθεσης και συμπύκνωσης ενός τόσο εκτενούς θέματος σε ένα έγκυρο όσο και ελκυστικό βιβλίο, που αποτελεί ήδη σημείο αναφοράς για τη μελέτη της περιόδου.

ΕΛΛΗ ΛΕΜΟΝΙΔΟΥ

Αθανάσιος Γάλλος, *Τα μικροαστικά στρώματα στη Γαλλική Επανάσταση (1787-1795): Μορφές δράσης, ιδεολογία και κοινωνικές αντιλήψεις*, Αθήνα, Historical Quest, 2014, 150 σ.

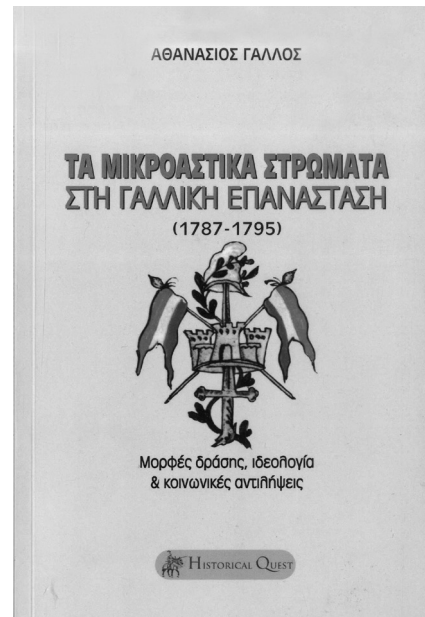
Η ιστοριογραφία της Γαλλικής Επανάστασης είναι διεθνώς εξαιρετικά πλούσια σε παραγωγή, απόψεις και ερμηνείες τους τελευταίους δύο αιώνες. Το μέγεθος του γεγονότος, ο παγκόσμιος αντίκτυπός του και η ριζική ανατροπή που επέφερε στον πολιτικό, κοινωνικό και διανοητικό χώρο, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για να αποτελέσει ένα

από τα μεγαλύτερα ανοιχτά ζητήματα της νεώτερης Ιστορίας και από τα πλέον πλούσια πεδία διερεύνησης και προβληματισμών που διαρκώς ανανεώνονται. Η Γαλλική Επανάσταση συμπυκνώνει παραδειγματικά τις εντάσεις και τις συγκρούσεις της Ευρώπης του Παλαιού Καθεστώτος και συνδυάζει όλη την κλίμακα των μεγάλων με-

ταρρυθμιστικών οραμάτων, των απόλυτων αντιδράσεων και των ορμητικών στρατεύσεων, των αφηρημένων ουτοπιών και των ανθρώπινων παθών. Αν και συχνά πιστεύεται ότι το ζήτημα έχει πλέον ερευνηθεί εξαντλητικά, στις ουσιώδεις τουλάχιστον διαστάσεις του, η έκρηξη των σχετικών μελετών, συνεδρίων και δημόσιων αντιπαραθέσεων που συνόδευσε την επέτειο, το 1989, των διακοσίων ετών από την πτώση της Βαστίλης, κατέδειξε ότι το θέμα είναι ακόμα ανοιχτό σε νέες προσεγγίσεις, το αρχαιολογικό υλικό δεν έχει εξαντληθεί και καινοτόμες ερμηνείες είναι πάντα εφικτές.

Η μελέτη του Θανάση Γάλλου φωτίζει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πτυχή της Γαλλικής Επανάστασης, που δεν έχει ίσως αναδειχθεί αρκετά. Ο ρόλος των μικροαστικών στρωμάτων του Παρισιού στην εξέλιξη της Επανάστασης, η ριζοσπαστική τους τοποθέτηση αλλά και η αστάθεια της συνοχής τους ως πολιτικής ομάδας αποτέλεσαν κρίσιμους παράγοντες που σε καθοριστικές στιγμές επηρέασαν την έκβαση των γεγονότων. Ο ρόλος των μικροαστικών στρωμάτων, κατά τον Γάλλο, έχει μέχρι σήμερα διαφύγει της προσοχής των μελετητών λόγω του ενδιάμεσου χαρακτήρα τους ανάμεσα στα καθαρά λαϊκά στρώματα και την καθαυτή αστική τάξη. Κοινωνική κατηγορία με ρευστά όρια και ασταθή τοποθέτηση, τα μικροαστικά στρώματα περιλαμβάνουν τους βιοτέχνες και τους τεχνίτες των πόλεων που ασκούσαν μεν χειρωνακτική εργασία, άρα οι αστοί τους θεωρούσαν κατώτερους, είχαν όμως έστω και μικρή ιδιοκτησία και κατείχαν τα μέσα παραγωγής τους, με αποτέλεσμα να προσεγγίζουν την αστική τάξη. Η εικόνα συγχέεται περισσότερο καθώς

τα μέλη των συντεχνιών διαφοροποιούνταν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους, από τους αρχιτεχνίτες, τους εμπόρους, τους τυπογράφους ή τους βιβλιοπώλες μέχρι τους εργαζόμενους κατ' οίκον, τους μικροτεχνίτες, τους μαθητευόμενους και τους γυρολόγους. Η παρουσία μελέτη εστιάζει το ενδιαφέρον της σε εκείνους που, σε αντίθεση με τους μισθωτούς εργάτες, εισέρχονταν στην αγορά για να πουλήσουν ένα προϊόν και όχι την εργατική τους δύναμη. Εξ αυ-

τού οι συγκεκριμένοι όχι μόνο διακρίνονταν από τα λαϊκά εργατικά στρώματα, αλλά και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης συγκρούστηκαν με αυτά, ενώ η έλλειψη κοινωνικής συνοχής στο εσωτερικό τους τους εμπόδισε να αναπτύξουν ενιαία ταξική συνείδηση, κινούνταν τυχοδιωκτικά και συμμετείχαν τότε με την αστική τάξη και τότε με το λαϊκό κίνημα.

Ο Γάλλος μας δίνει κατ' αρχάς μια

περιεκτική και ουσιαστική επισκόπηση των σημαντικότερων έργων για τη Γαλλική Επανάσταση, από το πρώτο έργο ανάλυσης και πολεμικής που αναφέρεται στα γεγονότα της Γαλλίας, το *Reflections on the Revolution in France* [=Σκέψεις για την Επανάσταση στη Γαλλία] του Edmund Burke, που εκδόθηκε την 1η Νοεμβρίου 1790 και είχε έντεκα επανεκδόσεις μέσα σε ένα χρόνο μόνο στην Αγγλία, μέχρι τους σύγχρονους ιστορικούς και την πρόσφατη διαμάχη γύρω από τις θέσεις των François Furet και Denis Richet, που υποστήριξαν τον ρόλο των ελίτ και των διανοουμένων ως την κινητήρια δύναμη των επαναστατικών διεργασιών. Η αναζήτηση των αιτιών της Επανάστασης ήταν από τα πρώτα ερωτήματα που απασχόλησαν τους ιστορικούς. Οι αρχικές ερμηνείες έπλεξαν σενάρια υποκίνησης της Επανάστασης από σκοτεινά κέντρα ανατροπής (μασονία, μυστικές επαναστατικές εταιρείες, αθεΐα ή η βρετανική διπλωματία) ή είδαν την Επανάσταση σαν ένα ατύχημα της Ιστορίας, μια κακή όσο και τυχαία συγκυρία περιστάσεων (τα σκάνδαλα της Μαρίας Αντουανέτας, η ατομία του Λουδοβίκου ΙΣΤ', η κακοδιαχείριση οικονομικών του βασιλείου κ.λπ.), που έφερε το οδυνηρό αποτέλεσμα. Στο διάστημα των δύο και πλέον αιώνων που μας χωρίζουν από την Επανάσταση, τα εξηγητικά σχήματα διευρύνθηκαν, εξελίχθηκαν μαζί με την πρόοδο της ιστοριογραφίας και από αποκλειστικά πολιτικές ερμηνείες για την κρίση των θεσμών και τις αγκυλώσεις του Παλαιού Καθεστώτος περιέλαβαν οικονομικούς παράγοντες, τις κοινωνικές αλλαγές, τις ταξικές συγκρούσεις και την κίνηση των ιδεών, ενώ παράλληλα εγκατέλειψαν τη μάταιη αναζήτηση

μιας μοναδικής αιτίας που θα μπορούσε να εξηγήσει το σύνολο του φαινομένου.

Στη μελέτη του Γάλλου ακολουθεί μια χρήσιμη υπενθύμιση της περιόδολόγησης της Γαλλικής Επανάστασης και των ιδιαίτερων πολιτικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών κάθε φάσης, τόσο έντονα διαφοροποιημένων, ώστε πλέον είναι θεμιτό να μιλούμε για τη διαδοχή μιας σειράς από ξεχωριστές επαναστάσεις αντί για ένα ενιαίο κίνημα. Διακρίνονται: α) η αρχική αστική-φιλελεύθερη φάση που επέδειξε κυρίως νομοθετικό έργο ανανεώνοντας τα θεσμικά θεμέλια του πολιτεύματος σε εφαρμογή των ιδεών του Διαφωτισμού (1789-1792), β) η λαϊκή-ριζοσπαστική περίοδος της εμπόλεμης Επανάστασης που μάχεται κατά των συνασπισμένων απολυταρχικών δυνάμεων της Ευρώπης και η οποία ταυτίζεται με την Τρομοκρατία και την κυριαρχία των πολιτικών λεσχών και των Αβράκωτων (1792-1794), γ) η περίοδος που ξεκινά με την 9η Θερμιδώρ και την πτώση του Ροβεσπιέρου, και σηματοδοτείται από την ανάκτηση των πρωτοβουλιών από την αστική τάξη (1794-1799), και, τέλος, δ) η ναπολεόντεια περίοδος, ήδη από την εποχή της Ύπατης, με ανοιχτό το ερώτημα του προσδιορισμού του τέλους της Επανάστασης ανάλογα με την αποτίμηση του ρόλου του Ναπολέοντα. Μετά από μια διαφωτιστική ανδρομή στην έννοια του «αστού» στην ευρωπαϊκή Ιστορία πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση, και ειδικότερα στη θέση των μικροαστών στην κοινωνική πυραμίδα της Γαλλίας, ο Γάλλος μάς εισάγει στο κύριο θέμα του, τον ιδιαίτερο ρόλο που έπαιξαν τα μικροαστικά στρώματα στη Γαλλική Επανάσταση ως δεξαμενή των πλέον

ασυμβίβαστων στοιχείων, των Αβράκωτων, που στελέχωσαν τις λέσχες των Ιακωβίνων και ταυτίζονται με τη «ριζοσπαστική επανάσταση».

Για το σύνθετο στρώμα των μικροαστών η Επανάσταση εμφανίστηκε ως η ευκαιρία να απαλλαγούν από την κηδεμονία του παλαιού συντεχνιακού συστήματος που ρύθμιζε τις τιμές με όρους προστατευτισμού και λειτουργούσε απαγορευτικά για τους φιλόδοξους και ανταγωνιστικούς νεοεισερχόμενους. Η οικονομική κατάρρευση του γαλλικού κράτους το 1783, ταυτόχρονα με το τέλος της Αμερικανικής Επανάστασης, και η επίδραση των νέων πολιτικών ιδεών για τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου έθεσαν σε λειτουργία τον μηχανισμό μετατροπής των μικροαστικών στρωμάτων από παθητικό παρατηρητή σε ενεργό επαναστατικό υποκείμενο. Οι μικροαστοί έλαβαν ενεργά μέρος στο επαναστατικό κίνημα. Τους συναντάμε στις αναφορές της Αστυνομίας να συμμετέχουν στις διαδηλώσεις και στις οδομαχίες, να μετρούν νεκρούς και τραυματίες, να συλλαμβάνονται και να δικάζονται. Στις 31 Μαΐου 1793, όταν οι ηγέτες των Γιρονδίνων εκδιώκονται από την Εθνοσυνέλευση από τους Αβράκωτους του Παρισιού, ξεκινά η πιο ριζοσπαστική φάση του λαϊκού κινήματος. Είναι η περίοδος όπου τίθενται με οξύτητα τα ζητήματα των τιμών και της έλλειψης τροφίμων με εκτεταμένη κερδοσκοπία, που οδήγησε σε σειρά εξεγέρσεων στις πόλεις με κύριο στόχο τους μεγαλέμπορους και χονδρέμπορους. Η ψήφιση του πρώτου νόμου του Maximum, που καθόριζε ανώτατο όριο στην τιμή του ψωμιού και του αλευριού, κατέδειξε τα όρια της ασταθούς συνοχής των μικροαστών, καθώς έφερε σε σύγκρουση τους μι-

χρομαγαζάτορες, που διεκδικούσαν την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς χωρίς περιορισμούς, ιδίως τώρα που είχαν απαλλαγεί από τις συντεχνίες, με το εξεγερμένο και εξαθλιωμένο πλήθος. Η Εθνοσυνέλευση υπέκυψε τελικά στις λαϊκές πιέσεις (και στην ανάγκη της επαναστατικής άμυνας και του πολέμου) και, στις 29 Σεπτεμβρίου 1793, ψήφισε τον νόμο του Maximum Général, ο οποίος καθιέρωνε ένα όριο στις τιμές μεγάλου αριθμού αγαθών και υπηρεσιών πρώτης ανάγκης όπως και στους μισθούς. Οι προβλέψεις του νόμου αναπροσαρμόστηκαν αρκετές φορές, παρέμεινε όμως ουσιαστικά ανεφάρμοστος. Οι ελλείψεις τροφίμων και η μαύρη αγορά συνεχίστηκαν δημιουργώντας δραματικές συνθήκες για μεγάλο μέρος του πληθυσμού, καθώς σε πολλές περιπτώσεις οι μισθοί μειώθηκαν. Οι δύο εξεγέρσεις, της 12ης Germinal (1η Απριλίου) και της 1ης-4ης Prairial (20-23 Μαΐου) του 1795, αποτέλεσαν την τελευταία απόπειρα των Αβράκωτων να κινητοποιήσουν τις λαϊκές δυνάμεις του Παρισιού, με κεντρικό σύνθημα «Ψωμί και το Σύνταγμα του 1793», το δημοκρατικότερο από τα Συντάγματα της Επανάστασης που δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Χωρίς ικανή ηγεσία, ξεκάθαρο πρόγραμμα και την υποστήριξη της ριζοσπαστικής πτέρυγας της αστικής τάξης, η ένοπλη λαϊκή εξέγερση πνίγηκε στο αίμα με επέμβαση του στρατού.

Αν και κοντά στους Ιακωβίνους, οι Αβράκωτοι εμφανίζονται ως ένα ιδιαίτερο σύνολο που μάχεται για τη συνεχή και άμεση άσκηση της λαϊκής κυριαρχίας στο πλαίσιο μίας και αδιαίρετης δημοκρατίας με ανοιχτές διαδικασίες και ομόφωνες αποφάσεις. Το πάθος τους για ισότητα και εξομοίωση

των πολιτών τούς έκανε αδιάλλακτους απέναντι σε κάθε ύποπτο για αντεπαναστατικά αισθήματα που πρόδιδε τη γενική θέληση. Το τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης αφιερώνεται στην ιδεολογία των Αβράκωτων, αναφορικά με την εργασία και την ιδιοκτησία. Αναπόσπαστο στοιχείο ενός ολόκληρου πλέγματος ηθικών και πολιτικών χαρακτηριστικών, η εργασία, ιδίως η χειρωνακτική, ήταν βασικό συστατικό της ταυτότητας των Αβράκωτων, ενώ η ιδιοκτησία καταλάμβανε δευτερεύουσα θέση στο ιδιαίτερο σύστημα αξιών τους, καθώς το δημόσιο συμφέρον πάντα υπερέχει.

Το κίνημα των Αβράκωτων ήταν δυναμικό, ριζοσπαστικό, με ανεξάρτητο ιδεολογικό στίγμα. Η αποτυχία του να καθορίσει μέχρι τέλους την εξέλιξη της Γαλλικής Επανάστασης αποδίδεται στην κόπωση των μελών του μετά από έξι χρόνια αδιάκοπων αγώνων και στην κάμψη του κινήματος μετά την απόκρουση της εξωτερικής απειλής, όταν η ένταση και η αδιαλλαξία στο εσωτερικό μέτωπο έπαψαν να είναι όροι επιβίωσης της Επανάστασης. Η

μαρξιστική ιστοριογραφία θεωρεί τους Αβράκωτους εκφραστές της «μόνιμης επανάστασης», που προσπάθησαν να υπερβούν την αστική επανάσταση στη βάση των αρχών του ιστορικού υλισμού. Ωστόσο, οι Αβράκωτοι δεν συνιστούν πολιτικό κόμμα με προλεταριακή συνείδηση, πολλά από τα μέλη τους είναι μικροκαταστηματάρχες και μικροαστοί ελευθεροεπαγγελματίες, οι οποίοι στηρίζουν τον παραδοσιακό τρόπο παραγωγής και ενώνονται στο κοινό τους μίσος για τους αριστοκράτες. Συνεπώς, ορθά ο Γάλλος τους χαρακτηρίζει «στρώμα».

Με το παρόν βιβλίο του ο συγγραφέας φωτίζει μια σημαντική όψη των εσωτερικών συγκρούσεων και αντιφάσεων του πολύπλοκου φαινομένου της Γαλλικής Επανάστασης και εμπλουτίζει με μια αξιόλογη συμβολή την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία. Η μελέτη περιλαμβάνει βιβλιογραφία, πίνακες, χάρτες και χρονολόγιο των βασικών γεγονότων.

ANNA ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ

Γιάννης Καρακατσιάνης, *Ο πόλεμος στη Μάνη. Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, μέσα από αφηγήσεις πρωταγωνιστών και ανέκδοτες πηγές, 2 τόμοι, Αρεόπολη, εκδόσεις Αδούλωτη Μάνη, 2014, 1054 σ.

Το έργο που παρουσιάζεται, αφορά την καταγραφή των πολεμικών και εμφυλιακών γεγονότων στη Μάνη, σύμφωνα με όλες τις έως τώρα υπάρχουσες γραπτές πηγές (δημόσια και ιδιωτικά Αρχεία, εκδόσεις πρωταγωνιστών και δευτερογενείς ιστορικές καταγραφές) και τις προφορικές αποτυπώσεις αυτής της μνήμης από πρωταγωνιστές

της περιόδου, που προέρχονται τόσο από το αριστερό όσο και από το δεξιό στρατόπεδο. Είναι προφανές ότι ο συγγραφέας, μετά την επιμέλεια του σχετικού με το παρόν έργο *Νότια Πελοπόννησος 1935-1950* (εκδόσεις Αλφειός και Σύνδεσμος Φιλολόγων Μεσσηνίας, 2009), πραγματοποίησε, κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διδακτορικής του